

*Anna Rudyk**

**O SUBIEKCIE SEMANTYCZNYM W ROSYJSKICH ZDANIACH
TYPU *МОЖНО ИДТИ* W KONFRONTACJI PRZEKŁADOWEJ
Z JĘZYKIEM POLSKIM**

Mianem predykatywów modalnych określa się słowa typu: *trzeba, można, warto*, ros. *надо, нужно, нельзя*. Są to morfemy niezwiązane, wyróżnione spośród finitywnych nieosobowych form czasownika, które oznaczają pewną dyspozycję trwającą w czasie, konotując jednocześnie jej przedmiot w bezokoliczniku, np.: *можно = można coś zrobić*. W języku polskim tego typu leksemy określane są jako czasowniki niewłaściwe bądź niefleksyjne (Skarżyński 2000: 35), natomiast zgodnie z zasadami gramatyki języka rosyjskiego zalicza się je do słów tzw. kategorii stanu (*категория состояния, предикативы*) (*Русский язык...*, 1979: 226, 227), wyodrębnionych w osobną część mowy. Funkcją składniową w/w leksemów jest funkcja orzeczenia w zdaniach bez mianownikowego podmiotu, nazywanych tradycyjnie bezosobowymi. Można zatem stwierdzić, że omawiane wyrazy semantycznie są równoważne czasownikom, brakuje im jedynie wykładników kategorii osoby, liczby i rodzaju, wskutek braku łączliwości z formą imienną w mianowniku.

Przedmiotem niniejszego artykułu są sposoby wyrażenia subiektu semantycznego w rosyjskich zdaniach typu *Можно идти*, wyrażających znaczenie możliwości bądź przyzwolenia oraz w ich polskich odpowiednikach przekładowych. Jako materiał faktograficzny posłużyło łącznie 400 zdań rosyjskich o określonej wyżej strukturze wraz z polskimi tłumaczeniami. Przykłady zostały wyekscerpowane z siedmiu tekstów dwudziestowiecznej prozy rosyjskiej i z ich tłumaczeń na język polski. Uwagę może zwracać fakt, iż podobne analizy kontrastywne stosunkowo rzadko opierają się na dwutekstach, złożonych z tekstu oryginalnego i przekładu. Jednak w danym przypadku celowo wybrano właśnie taki materiał, by skonfrontować użycie odpowiednich konstrukcji składniowych w ściśle określonej sytuacji językowej, jaką tworzyć mogą jedynie warunki przekładu tekstu oryginalnego na język obcy.

Subiekt semantyczny to element struktury predykatowo-argumentowej, oznaczający wykonawcę czynności bądź nosiciela stanu, nazwanego predykatem

* Uniwersytet Rzeszowski.

(Золотова 2007: 133–134). Dla jego wyrażenia służą imienne słowoformy, relewantne dzięki przedmiotowemu znaczeniu. Typową formą wyrażenia subiektu semantycznego jest mianownik, lecz w zdaniach bez takiej formy możliwe są inne sposoby jego realizacji. Predykatywy modalne wskazują na pewien dystans między osobą mówiącą a potencjalnym wykonawcą czynności. Z powodu częstego braku subiektu w magistralnej linii wypowiedzenia, bezosobowe konstrukcje modalne stanowią niewątpliwie ciekawy materiał dla badania kontrastywnego.

Słowniki opisowe języka rosyjskiego wyodrębniają dwa główne znaczenia leksemu *можно*: 1. *есть условия, возможность для осуществления чего-то*; 2. *разрешается, позволительно* (*Большой толковый словарь...*, 2000: 550).

W języku polskim formalnym i znaczeniowym odpowiednikiem jest słowo *można*, które występuje w funkcji głównego członu w 75% polskich ekwiwalentów analizowanych rosyjskich konstrukcji. Dla egzemplifikacji posłużą następująca para zdań:

Оставался лихой народ, кому нельзя было возвращаться, чья вина перед Советской властью была слишком велика, чтобы можно было рассчитывать на прощение. Zostawali straceńcy, którzy nie mogli wracać, których вина wobec władzy radzieckiej была zbyt велика, бы можно было считать на прощение. (Sz)

Przytoczone zdania w obydwu językach mają identyczną strukturę. Subiekt semantyczny zawarty jest w kontekście, w zdaniu składowym otwierającym wypowiedzenie złożone: słowoformy *лихой народ* / *straceńcy* nazywają osoby, dla których przebaczenie nie jest osiągalne.

Na miejscu leksemu *можно* w polskim przekładzie występują także inne predykatywy modalne:

– *wolno*, np.:

Тебе можно колебаться, задумываться, а у меня все должно быть последовательно и логично. Tobie wolno się wahać, zastanawiać, а ja muszę być zawsze konsekwentna i logiczna. (P)

W zdaniach obydwu języków subiekt semantyczny został wyrażony celownikiem zaimka osobowego. Wyróżnione predykatywy stanowią o tym, że coś w określonych okolicznościach jest dozwolone, w konkretnym przykładzie – zapewne na podstawie układu międzyludzkiego, choć jeśli spróbujemy rozszyfrować zawarty tu przekaz, możemy się dopatrzeć pewnego sprzeciwu osoby, która musi *być zawsze konsekwentna i logiczna*, co nie zmienia faktu, że leksemy *można* i *wolno* są semantycznie zbieżne. Jednak w danym przypadku nie mogłyby zostać użyte fakultatywnie bez modyfikacji pozostałych części zdania, gdyż w języku polskim predykatyw *można* w ogóle nie dopuszcza formy imiennej w celowniku. Natomiast jeżeli dane zdanie chcielibyśmy przetłuma-

czyć z pomocą osobowej formy adekwatnego znaczeniowo modalnego czasownika *мóc*, wymagałoby to zamiany celownika subiekta formą mianownikową.

– *warto*, np.:

*Во всяком случае, в ресторан **можно** ходить только с иностранцами – обслуживают, угождают, на валюту все есть, чувствуешь себя человеком. Она пойдет завтра днем в „Националь”.*

*Так czy owak do restauracji **warto** chodzić tylko z cudzoziemcami – kelnerzy tańczą wokół nich, dogadzają, za walutę znajdzie się wszystko, dopiero wtedy czujesz się jak człowiek. Pójdzie jutro do „Nationalu”. (R)*

Subiekt semantyczny obydwu struktur jest widoczny w szerszym kontekście.

– *trzeba*, np.:

*Конечно, он человек из народа, из провинции, это характер, натура, только так его и **можно** воспринимать. Но это не совсем ее устраивает. Oczywiście, to człowiek z ludu, z prowincji, człowiek z charakterem, bliski natury, i **trzeba** go brać takim, jakim jest. Ale taki, jaki był, niezupełnie jej odpowiadał. (R)*

Na subiekt semantyczny badanych struktur wskazują zaimki osobowe (*ee, jej*) zawarte w kontekście.

– *należy*, np.:

*Но тут с большою печалью следует отметить, что, по показаниям современников, из этих трехсот ливров никогда ни один не был уплачен. Причиной этого **можно** считать то, что касса королевского брата находилась в плачевном состоянии. Musimy tu jednak z przykrością podkreślić, że, jak zaświadcniają współcześni, nigdy ani jeden z tych trzystu livrów żadnemu z aktorów nie został wypłacony. **Należy** sądzić, iż stało się tak dlatego, że kasa Brata Królewskiego była w oplakanyim stanie. (B2)*

Zarówno w badanym zdaniu rosyjskim, jak i w jego polskim odpowiedniku subiekt semantyczny nie został nazwany z powodu jego nieokreśloności.

Konstrukcje z modalnym predykatywem *можно* mają także polskie ekwiwalenty w postaci innych struktur bezosobowych, np.:

*– Не-ет, братцы... здесь поспокойней, пожалуй, – прошепелявил он. – Тут съем – закон. Выполнил, не выполнил – катись в зону. И гарантийка тут на сто грамм выше. Тут – жить **можно**. – Nee, braciszkanie... tu jest spokojniej, szkoda gadać – zaseplenił. – Zrobione czy nie zrobione, kończymy o swojej godzinie, takie tu prawo. Minimum tu też o sto gramów wyższe. **Da się** żyć. (S)*

Polską konstrukcję z uwarunkowanym kontekstualnie subiektem można uznać za semantyczny odpowiednik rosyjskiej – obydwie wyrażają znaczenie wykonalności, osiągalności.

Bezosobowej formie predykatywu w tłumaczeniu na język polski może odpowiadać osobowa forma stosownego czasownika modalnego, co można zilustrować następującą parą zdań:

*Но, видно, не такое наступило время, чтобы старикам **можно** было тихо помирать в родных куренях и покоиться там, где нашли себе последний приют их отцы и деды...*

*Ale widać nie takie były czasy, by starzy **mogli** spokojnie umierać w ojcowskich kurenjach i spocząć tam, gdzie znaleźli dla siebie ostatecznie schronienie ich ojcowie i dziady... (Sz)*

Celownik subiektu obecny w zdaniu rosyjskim został zamieniony formą mianownikową, łączącą się w polskim tłumaczeniu z osobową formą czasownika modalnego.

W docelowym tekście polskim odnotowano czasowniki inne niż modalne, których znaczenie denotatywne różni się od niesionego przez predykatyw, jednak w odpowiednim kontekście zdanie zawierające taki czasownik może stanowić semantyczny odpowiednik badanej struktury rosyjskiej, np.:

*[...] мы любим посылать комиссии туда, где **можно** обойтись одним инспектором.*

*[...] lubimy posyłać komisje tam, gdzie **wystarczyłby** jeden inspektor. (R)*

Polskie tłumaczenie ma postać zdania pojedynczego z osobową formą czasownika i mianownikiem, który mimo tego, że zajmuje w danej strukturze pozycję pierwszego argumentu (Karolak 1984: 34), nie może zostać określony jako subiekt semantyczny zdania. A zatem rosyjska konstrukcja z predykatywem i jej polski ekwiwalent, mimo odmiennej struktury leksykalnej i składniowej, posiadają ten sam subiekt semantyczny, zawarty w początkowej części przytoczonego wypowiedzenia, który w zdaniu rosyjskim nazwany został mianownikiem zaimka osobowego *мы*, natomiast w polskim odpowiedniku wskazany jednoznacznie osobową końcówką czasownika *lubimy*. Subiekt semantyczny oznacza bowiem nosiciela cechy predykatywnej i w tym przypadku, przy użyciu czasownika *wystarczyłby*, należy zadać pytanie *komu?*, by uzyskać odpowiedź, kto jest subiektem danej struktury składniowej.

Przedstawione powyżej odpowiedniki rosyjskich zdań typu *Можно идти* możemy uznać za regularne. W badanym materiale odnotowano również zdania złożone o zmienionej strukturze semantycznej i składniowej, równoważniki, pojedyncze przypadki bezorzeczeniowych konstrukcji nominatywnych, jednak niewielka ilość takich przykładów pozwala traktować je jako odpowiedniki kontekstowe, możliwe w jednostkowych sytuacjach.

Jak pisze Maria Mocarz, „jednostki, tworzące klasę predykatywów modalnych łączą w sobie dwie istotne dla ich opisu kategorie gramatyczne, a mianowicie: organizują predykatywny rdzeń w konstrukcjach bezosobowych i jednocześnie pełnią funkcję leksykalnych środków wyrażenia kategorii modalności” (Mocarz 2000: 255). Jednak modalne znaczenia możliwości bądź przyzwolenia,

właściwe dla omawianego leksemu należą do innego planu, który nie pokrywa się z odniesieniem wypowiedzenia do rzeczywistości (Золотова 2005: 151). Galina Zołotowa wyjaśnia to na prostym przykładzie. W zdaniu *Можно ехать* utwierdzona jest realność faktu, a zatem nie możemy mówić o modalności w podstawowym rozumieniu, oznaczającej przekonanie mówiącego o prawdziwości bądź nieprawdziwości treści dictum. Modalność w tego typu strukturach związana jest z wewnątrzzdaniowymi zależnościami między czynnością a jej subiektem, w analizowanych zdaniach potencjalnym bądź wyrażonym celownikiem. W zdaniach rosyjskich celownik jest bowiem jedyną możliwą formą eksplicytnego wyrażenia subiektu, np.

- *Тебе можно говорить, а нам нельзя?*
- *Ты можешь говорить, а нам не wolno?* (Sz)

W polskim tłumaczeniu subiekt semantyczny został wyrażony wprost formą mianownikową, łączącą się z osobową formą czasownika modalnego.

Subiekt semantyczny jest obligatoryjnym elementem każdego zdania. Nawet jeśli dana struktura składniowa tradycyjnie zaliczana jest do bezosobowych, nie świadczy to o jej jednoczłonowości. Bezosobowość oznacza bowiem bezwiedność czynności lub stanu, niezależność od woli subiektu. I nawet jeśli subiekt nie jest wyrażony w sposób eksplicytny, nie jest widoczny w powierzchniowej strukturze zdania, jest on bezwarunkowo zawarty w jego semantyce. Jak stwierdza Władysław Kryzia, „konstrukcje wyrażające modalność wewnątrzzdaniową bez formy osobowej czasownika tym bardziej wymagają semantycznego subiektu, wyrażają bowiem relacje między przedmiotem (zwykle osobą) a czynnością lub stanem. Relacja ta to stan potencjalności, często niezależny od woli swojego nosiciela. Wydaje się, że właśnie ten fakt wpływa na możliwość wyrażania argumentu przedmiotowego (nazwy nosiciela stanu) datiwem bądź konsyтуatywnego opuszczania go” (Kryzia 2004: 45, 46). I tak zarówno w rosyjskich zdaniach o badanej strukturze, jak i w ich polskich odpowiednikach przekładowych subiekt semantyczny w większości przypadków jest uwarunkowany kontekstualnie, np.:

- [...] *Вы порожняком едете?*
- *Порожнем.*
- *Заберете меня? Только я не один, жена со мной да два сундука пудов на восемь.*
- *Забрать можно.*
- [...] *Едете ли прѳнzym wozem?*
- *Прѳнzym.*
- *Заберите меня, але не jestem sam, mam ze sobą żonę i dwa kufry. Będzie tego z osiem pudów.*
- *Сѳз, могу забрать.* (Sz)

Subiekt semantyczny konstrukcji obydwu języków wynika ze zdań poprzedzających. Ponadto w zdaniu polskim na subiekt wskazuje końcówka osobowa czasownika modalnego.

Skrajnym przypadkiem poniżenia rangi subiektu jest jego pełne usunięcie z wypowiedzenia i jego otoczenia, co można zilustrować następującym przykładem:

*Проулок был так узок, что разминуться **можно** было, только поставив верховых лошадей вплотную к каменной огородже.*

*Zaulek był tak wąski, że wyminąć się **można** było tylko przysunąwszy wierzchowce tuż do kamiennego ogrodzenia. (Sz)*

Subiekt przytoczonych zdań obydwu języków nie został określony, gdyż nie ma w nich wskaźników osoby, dla których dana czynność jest możliwa, wykonalna, lecz zostały użyte raczej w celu charakterystyki, jako zdania podrzędne okolicznikowe, dopełniające znaczenie predykatu zdania głównego.

Jeśli zdanie ma charakter uogólniony, subiekt semantyczny również zostaje pominięty, np.:

– *Бogu всюду **можно** служить...*

– *Bogu wszędzie **można** służyć... (R)*

Przytoczone zdania wyrażają treść uniwersalną, traktują o tym, że służba Bogu jest możliwa, osiągalna dla każdego człowieka. Znaczenie uogólnienia wzmacnia użycie zaimka przysłówne *всюду / wszędzie*.

Jak już wspomniano na początku artykułu, dla predykatywów modalnych właściwe są nieliczne z gramatycznych kategorii czasownika. Wyrazy typu *можно, треба* nie mają wykładników osoby, liczby i rodzaju, warto zatem zwrócić uwagę na formalne sposoby realizacji kategorii czasu i trybu w badanych strukturach z *можно* i ich polskich ekwiwalentach. I tak dla wyrażenia zależności czasowych służą dodane formy: *было* dla czasu przeszłego lub *будет* w celu odniesienia treści do przyszłości, np.:

*Была мануфактура Живаго, банк Живаго, дома Живаго, способ завязывания и закалывания галстука булавкою Живаго, даже какой – то сладкий пирог круглой формы, вроде ромовой бабы, под названием Живаго, и одно время в Москве **можно было** крикнуть извозчику „к Живаго!”, совершенно как „к черту на кулички!”, и он уносил вас на санках в тридешатое царство, в тридевятое государство.*

*Była manufaktura Żywagi, bank Żywagi, kamienice Żywagi, sposób wiązania krawata i przepinania go szpilką a la Żywago, nawet jakiś okrągły placek, rodzaj rutowej baby, nosił nazwę Żywago; był taki czas, kiedy **mogłeś** krzyknąć moskiewskiemu dorożkarzowi: „do Żywagi!”, zupełnie tak jak „gdzie diabeł mówi dobranoc”, i woźnica unosił cię w saniach za siódmą górę i rzekę. (P)*

Subiekt semantyczny interesującego nas zdania nie został nazwany ani w badanej strukturze, ani w jej kontekście. Podobnie w polskim odpowiedniku, mimo obecnej tu formy osobowej czasownika modalnego w czasie przeszłym,

która nie odnosi się przecież do jednostkowego, określonego subiektu. W języku polskim równie dobrze mógłby wystąpić zwrot *można było*, na podstawie którego wnioskowanie o uogólnieniu subiektu byłoby bardziej klarowne.

Przeanalizujmy jeszcze struktury wyrażające czas przyszły:

Доктор велел им заняться ранеными, а сам подошел к лежавшему без движения телефонисту. Он смутно надеялся, что тот, может быть, еще дышит и его можно будет вернуть к жизни.

*Доктор казал им зајќј се ранными, а сам подшедл до лежјќего без ruchu телефонисту. Миад слабу надзиеј, же тен може јесче оддыха и **можно го бјдзие** uratowaћ. (P)*

W obydwu językach spotykamy podobne struktury, bazujące na leksemie *можно / można* i dodanym czasowniku posiłkowym *будем / бјдзие*. W zdaniu rosyjskim predykat został poprzedzony zaimkiem osobowym w bierniku, wyrażającym znaczenie obiektu. Forma ta jest obecna również w zdaniu polskim, gdzie rozdziela człony *можно* i *бјдзие*. Subiektem semantycznym natomiast jest tu *доктор / doktor* – forma mianownikowa, występująca w poprzednich zdaniach.

Przyjrzyjmy się teraz dokładniej sposobom realizacji kategorii trybu w zdaniach, mających w podstawie predykatyw *можно*, analizując poniższy przykład:

*Григорий [...] Быстро пересек площадь, на развилке дорог остановился, перебирая в уме имена знакомых ребят, у кого **можно было бы** переночевать.*

*Grigorij [...] Przeciјł szybko plac, zatrzymał się na skrzyżowaniu dróg, szukając w myśli znajomych, u których **by można** przenocować. (Sz)*

Tryb przypuszczający w zdaniu rosyjskim został wyrażony przez dodanie do wyrazu *можно* formy czasu przeszłego czasownika osobowego *было* i morfemu trybu przypuszczającego *бы*. W polskim zdaniu odpowiedni morfem poprzedza predykatyw. Subiekt semantyczny powyższych wypowiedzi jest uwarunkowany kontekstualnie, pewne wskazanie zawiera się w osobowej formie czasownika *пересек / przeciјł*, natomiast z wypowiedzi poprzedzających wiemy, że jest nim *Григорий / Grigorij*.

W zdaniu rosyjskim wyznacznik trybu przypuszczającego może wystąpić w zredukowanej postaci *б*, np.:

*А тебе, сват, не пристало милостыню на сына собирать ходить. Нужда есть – ко мне пришел бы. Зятю уж я дал бы... Наташка – то ваши хлеб исть. **Можно б** дать на бедность твою.*

*А тоbie, kumie, nie przystало chodzić i zbierać jałmużnę dla сына. Jesteś w potrzebie – do mnie byś przyszedł. Zięciowi dałbym... Dyć Nataszka wasz chleb je... **Могę** dać na biedę twoją. (Sz)*

W zdaniach obydwu języków subiekt jasno wynika z kontekstu – jest nim osoba mówiąca, wskazana poniekąd zaimkiem osobowym w przypadku zależnym *мне* (celownik) / *мnie* (dopelniacz) w jednym z poprzednich zdań oraz

niewątpliwie formą pierwszej osoby liczby pojedynczej czasownika modalnego *moгe* w wypowiedzeniu polskim.

Tryb rozkazujący w zdaniach opartych na leksemie *можно* nie posiada formalnych wykładników, jedynym wskazaniem może być odpowiednia oprawa intonacyjna, jednak w badanym materiale nie znaleziono adekwatnych przykładów.

Podsumowując powyższe rozważania, możemy wyciągnąć kilka ogólnych wniosków:

1. Subiekt semantyczny w rosyjskich zdaniach typu *Можно идти* może być eksplicytnie wyrażony formą imienną w celowniku, może również wynikać z kontekstu wypowiedzenia, bądź pozostać nienazwanym, gdy ma charakter uogólniony bądź nieokreślony.

2. Badanym zdaniom w języku polskim odpowiadają najczęściej analogiczne struktury oparte na formalnym ekwiwalencie *można*. Jako regularny odpowiednik można traktować również inne konstrukcje bezosobowe, w tym oparte na innych predykatywach modalnych (*wolno, warto, trzeba, należy*) oraz zdania z osobową formą czasownika modalnego *моc*.

3. Podobnie jak w zdaniach rosyjskich, subiekt polskich tłumaczeń jest zazwyczaj uwarunkowany przez kontekst bądź jest nienazwany. Dodatkowo może być wskazany użytą w przekładzie osobową formą czasownika. Nie jest natomiast możliwe wyrażenie subiektu celownikiem, gdyż polski leksem *można* nie łączy się z formą imienną w celowniku.

ŹRÓDŁA (TEKSTY W WERSJI ELEKTRONICZNEJ) I STOSOWANE SKRÓTY

- Шолохов М., *Тихий Дон*; M. Szolochow, *Cichy Don* (Sz)
Рыбаков А., *Дети Арбата*; A. Rybakow, *Dzieci Arbatu* (R)
Булгаков М., *Мастер и Маргарита*; M. Bulhakow, *Mistrz i Małgorzata* (B)
Булгаков М., *Роковые яйца*; M. Bulhakow, *Fatalne jaja* (B1)
Булгаков М., *Жизнь господина де Мольера*; M. Bulhakow, *Życie pana Moliera* (B2)
Пастернак Б., *Доктор Живаго*; B. Pasternak, *Doktor Żywago* (P)
Солженицин А., *Один день Ивана Денисовича*; A. Solżenicyn, *Jeden dzień Iwana Deni-sowicza* (S)

LITERATURA

- Большой толковый словарь русского языка* (2000), гл. ред. С.А. Кузнецов, Санкт-Петербург, с. 550.
Золотова Г. А. (2007), *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва, с. 133–134.
Русский язык. Энциклопедия (1979), гл. ред. Ф. П. Филин, Москва, s. 226–227.

- Karolak S.** (1984), *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Składnia, red. Z. Topolińska, Warszawa, s. 34.
- Kryzia W.** (2004), *Struktury wyrażające konieczność i obowiązek w języku rosyjskim i w wybranych językach słowiańskich*, [w:] *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*, red. P. Czerwiński, H. Fontański, Katowice, s. 43–49.
- Mocarz M.** (2000), *Predykatywy modalne w konfrontacji przekładowej*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, red. L. Pisarek, J. Sokołowski, Wrocław, s. 255–261.
- Skarżyński M.** (2000), *Słownik przypomnień gramatycznych*, Kraków, s. 35.

Anna Rudyk

**ON THE SEMANTIC SUBJECT IN THE RUSSIAN SENTENCES
OF THE TYPE *МОЖНО ИДТИ* IN COMPARISON
WITH THEIR POLISH EQUIVALENTS**

The semantic subject is an element of the predicative-argumentative structure. It denotes a performer of an action or a bearer of a feature that is expressed by the predicate. The semantic subject can be conveyed explicitly in the form of the dative case in the impersonal sentences of the type *Можно идти*. It can also appear from the context or remain unnamed due to meaning generalization or the absence of information concerning its referent.